

Мирјана Д. Бојанић Ђирковић¹
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Депарتمان за србистику

О КЊИЖЕВНОСТИ И ИДЕОЛОГИЈИ БЕЗ МАСКЕ: ПОЛЕМИКЕ РАДА ДРАИНЦА

Предмет рада је однос књижевности и идеологије у бурном друштвеном и књижевноисторијском периоду 20-их и 30-их година 20. века са аспекта књижевне полемике као једног од најфреквентнијих жанрова тадашње публицистике и кроз текстове једног од најактивнијих полемичара, али и честог објекта полемика овог раздобља, Рада Драинца. Изабраној теми приступамо кроз шири друштвено-политички, књижевни и културни контекст назначеног раздобља, усмеравајући се ка неколико најважнијих релација поменутог односа на ужем (Драинчевом) и ширем фону полемике: идеолошким оквирима овог жанра у периоду међуратне књижевности, књижевној критици између идеологије и *истине*, социјалној књижевности, језику и идеологији, институцијама и идеологији, не запостављајући тумачење жанра полемике у Драинчевом стваралачком опусу и указивање на његов допринос овом жанру. Поред сведочанства о нужности, смелости и виталности полемике у процесу деконструисања и редефинисања књижевнокритичких, књижевноисторијских и поетичких ставова значајних аутора једног раздобља, рад потврђује да је Драинчев програм песничког бунта доследно и дубоко укоренен у призму његовог сагледавања стварности – друштва и културе свог времена.

Кључне речи: књижевна полемика, идеологија, књижевна критика, социјална књижевност, језик

„Полемике су најпревртљивији род књижевности. У њима се правдају, бусају у груди, изводе своје факирске продукције многи, који у ствари најчешће немају никакве везе са друштвом, а још мање са његовим правилним развитком.”

Раде Драинца, Књижевни популисти (Иначе, један књижевни брлог)

1. ДРУШТВЕНОИСТОРИЈСКЕ И КЊИЖЕВНЕ ПРИЛИКЕ ДРАИНЧЕВОГ ДОБА

Ради бољег разумевања Драинчеве перманентне књижевне (и политичке) борбе оличене у његовом свеколиком стваралаштву, важно је истаћи основне одлике бурног друштвеног и књижевноисторијског раздобља 20-их и 30-их година 20. века, када је и сама Драинчева „борба”

¹ mirjana.bojanic.cirkovic@filfak.ni.ac.rs

кулминирала низом полемичких, жанровски и типолошки разноликих текстова. По мишљењу Јована Деретића (1987: 141), наведено раздобље обележила су два правца супротних књижевних програма: авангардни, ларпулартистички, и наглашено друштвено ангажовани покрет социјалне литературе. Стога и не чуди што је борба једна од кључних речи (и метода) овог раздобља: сваки од поменутих правца настојао је да афирмише своје поетичке ставове, перманентно се сукобљавајући са поетиком супротног књижевног (и) идејног гледишта. Разједињеност, као још једна одлика књижевности овог периода, иманентна је карактеристика и двају поменутих правца: унутар авангарде афирмисан је низ *-изама*, док се у контексту социјалне књижевности јављају различите одреднице (обновљен критички реализам, нови реализам, шире (традиционалистичко) и уже гледиште на савремену књижевност и сл.) које, између осталог, сведоче и о поетичкој неуједначености. Међутим, разједињеност и борба били су евидентни и унутар самих правца. Оно што је заједничко свим наведеним правцима књижевноисторијског раздобља које обухвата 20-е и 30-е године 20. века јесте смело учешће писаца у полемици на пољу књижевности, културе, социологије, филозофије, политике/идеологије и у многим другим сферама тадашњег живота. Фронт на којем су се водиле књижевне полемике овог периода били су часописи *Нова лишерашура*, *Кулшура*, *Штожер*, *Лишерашура*, *Наша стварност*, *Уметност* и *Кришика* као гласила социјалне литературе (односно новог реализма у периоду 1935–1941, којим се означава укрштање социјално-ангажоване и традиционалне књижевности реализма). Полемика се водила и путем публикација које нису примарно књижевноуметнички усмерене: *Новости*, *Правде*, *Печаша*, *Фронта* и др.

Поетику социјалне књижевности 20-их и 30-их година 20. века Јован Деретић (1987: 141) сажима кроз следеће тезе: „Полазну тачку чини опредељење за пролетерску револуцију као историјску нужност, као једини начин разрешења противуречности савременог капитализма. То опредељење схваћено је као апсолут, као тотално ангажовање, које обухвата све снаге и сва средства, укључујући и научно и уметничко стварање. Права књижевност мора бити ангажована у борби радничке класе и свих напредних снага за револуционарни преображај друштва.” Иако смо, позивајући се на Јована Деретића, указали на одељеност два књижевна покрета, важно је истаћи да је међу њима било и (полемичких) укрштаја и идејних и идеолошких утакања. Како је идејно полазиште наведених покрета било слично (прогресивност), припадници различитих правца полемисали су у вези са слободом стварања, методама тумачења књижевности, те и са самом конотацијом појма *социјално*, односно социјалне књижевности. Борба за поетичке ставове одређене књижевне групације и борба против идеологије (књижевних) неистомишљеника водила се кроз више редова: књижевних критичара, писаца, издавача, социолога... У овом контексту треба додати да се „борба” водила и међу самим апологетама одређених књижевних поетика; то је

очљиво и на ужем корпусу, у књижевнокритичком и књижевноуметничком развоју бар тројице стваралаца из првог, и двојице писаца из другог реда (Милана Богдановића, Велибора Глигорића, Ђорђа Јовановића; Мирослава Крлеже, Рада Драинца и др.).

У књижевноисторијским прегледима Драинцу – полемичару није дато место које, са аспекта потоње рецепције, евидентно заслужује. Међутим, име овог полемичара незаобилазно је у студијама и монографијама које тематизују однос књижевности и идеологије у 20. веку на нашим просторима. Станко Ласић (1970: 37) Драинца – полемичара помиње у позитивном контексту, као ствараоца који не запоставља естетску страну књижевности (поред залагања за нове садржаје уметности, афирмише и нову форму).² Да је Драинац несумњиво један од *злих волшебника* свог времена – полемичар али и објект полемике, сведоче истоимене антологије полемичара у српској књижевности (1917–1943), које је сачинио Гојко Тешић. Драинчева поезија и личност су у овој антологији предмет полемичких текстова Т. Ујевића, Р. Зоговића, С. Марковића Штедимлије, М. Магдића, В. Вујића, Ђ. Јовановића и Д. Костића.

2. ЖАНРОВСКО И ТИПОЛОШКО ОДРЕЂЕЊЕ ДРАИНЧЕВИХ ПОЛЕМИЧКИХ ТЕКСТОВА

Паралелно са књижевноуметничким и књижевнонаучним стваралаштвом, Раде Драинац се јавља и као полемичар. Нимало случајно жанр полемике издвајамо из претходно наведених поетичких одредница овог писца. Издвајање које собом повлашћује статус полемике као жанра заступљеног у Драинчевом опусу, налазимо у следећим чињеницама: најпре, полемике се у Драинчевом опусу интензивирају уочи песничког преображаја Радојка Јовановића у Рада Драинца (пред публикавање збирке песама *Ероџикон*, 1923) и опстају кроз све потоње фазе Драинчевог песничког програма као ретка „непроменљива” у поетици ствараоца оријентисаног ка перманентним тематско-мотивским, формалним и стилским преображајима. Као полемичар, Драинац је најактивнији у периоду 1922–1940. (Тешић 1999ђ: 363); нимало парадоксално, Драинац је за време свог присуства на књижевној сцени тадашње Југославије (и шире) водио борбе бритком речи и пером. Као полемичар, оглашавао се у готово свим најзначајнијим часописима датог књижевноисторијског, друштвеног и културног раздобља: у *Времену*, *Новом човечанству*, *Новостима*, *Зетти*, *Слободној мисли* са по најмање једним полемичким текстом, у *Фронту* са најмање два полемичка текста, у *Сликама актијеланих догађаја* и *Новој бразди* са најмање шест, односно пет полемичких текстова, и у *Правди* са више од четрдесет полемичких текстова. Драинчев приступ полемици вишеструко је специфичан: до-

2 В. и: V. Dragin, „Beleške o omladini”, *Nova literatura*, god. II, br. 1, siječanj 1930, 15–16.

словно, Драинац је полемику највише пласирао у дневном листу *Правда*, публикацији са којом интензивније сарађује од 1929. године као хонорарни, а потом као стални сарадник до краја марта 1936. године; потом, збирка полемичких текстова била је један од планова Драинца као ствараоца; међутим, од планиране збирке *Пунојравна одбрана* остао је само истоимени текст у рукописној заоставштини, који је читаоцима представљен тек у хрестоматији *Зли волшебници* (1983), приређивача Гојка Тешића. Сагледавајући форму Драинчевих полемичких текстова, налазимо још једну њихову жанровску специфичност: Драинчева полемика имала је и ликовни израз у виду карикатуре, а и сама Драинчева личност била је тема (односно „објекат“) многих карикатуриста. У стилу Драинчевих полемика заступљена су семантичка наглашавања, чији је технички пандан полуцрни или црни тип истицања слога у цитатима (нав. према: Тешић 1999а: 364), или пак верзал. И саме Драинчеве полемике се типолошки могу разврстати на: књижевне полемике у ужем смислу, полемичко-памфлетске текстове квантитативно најзаступљеније у Драинчевом опусу, док се унутар њих могу издвојити политички памфлети, сабрани и публиковани у осмој књизи *Дела* под називом „Издајство интелектуалаца“³, коју је писац најавио у листу *САД*, бр. 12, 18. октобра 1936. године (нав. према: Тешић 1999б: 374). Драинчеве полемике Гојко Тешић (1999а: 363, без претензије ка даљем типолошком разврставању) градира кроз „изазове, естетске провокације и сучељавања“, при чему је трећи тип полемика често остајао без одјека (одговора). У историји рецепције Драинчевих полемика истичу се ауторов „изузетан полемички дар“ (Тешић 1999а: 363) и значај његових полемика за разумевање контекста међуратне српске књижевности, али и друштва и културе тог времена.

Полемике, тачније полемичко-памфлетски текстови сабрани у осмом тому Драинчевих *Дела* представљају нама познатог писца као „политичког и социјалног аналитичара из времена драматичних сукоба на књижевној левици и књижевној десници тога времена“ (Тешић 1999б: 376).⁴ Драинац, левичарски оријентисан, у перманентном је сукобу са ауторима, а пре свега идејама и тежњама социјалне литературе и надреализма. Овај корпус Драинчевих полемика Тешић (1999б: 374) је тематско-мотивски разврстао на: друштвене и социјалне хронике

3 У „Завршној напомени“ уз пету књигу Драинчевих *Сабраних дела*, Гојко Тешић (1999а: 364) даје назнаке даљег разврставања политичких памфлета поменутог писца кроз „изразите памфлете“, односно „политичке пасквиле!“. У додатној напомени уз осми том *Дела*, „Издајство интелектуалаца“, приређивач Гојко Тешић (1999б: 373) истиче да су управо ови, „пасквилантски острашћени“ текстови драгоцено сведочанство не само о политичкој клими и културно-историјском контексту једног времена, већ и о Драинчевој сложеној личности „и у стваралачком и идеолошком смислу речи!“. Одређен број Драинчевих текстова овог типа или је био објављен под псеудонимом, или је остао непотписан. Драинчеви текстови овог типа махом су настајали тридесетих година (1932–1937) и готово сразмерно су публиковани у *Правди* и *Слици актуелних догађаја*, а спорадично у *Фроншу*, *Смојри славенске пољшике* и *Самоујрави*.

4 Уп. и: „fundamentalna struktura u kojoj se odvija sukob na književnoj ljevici upravo [je] ogorčeni pokušaj sinteze tih dvaju entiteta: umjetnosti i revolucije.“ (Lasić 1970: 15)

проблемског типа, слике актуелних догађаја, памфлетске текстове о пет политичара⁵ тадашњег времена (обједињене насловом „Узурпатори“), социјалне репортаже, анкете, памфлете и хронике, те на текстове са „специјалним новинским задацима“. По ауторској интенцији, ове Драинчеве текстове можемо даље разделити на списе *прошив* одређене идеје (сурогата у књижевности и сл.), идеологије или одређеног аутора (в. „Г. Драинац против најмлађих“, Драинац 1999а: 12–14), унутар којих уочавамо типичне полемичке текстове („Марко Цар полемисхе. Нова Европа“, Драинац 1999а: 12–12; „У жестокој борби за балканску културу. [...]“, Драинац 1999а: и сл.) настале одређеним поводом („Поводом, Сумрака поезије“, Драинац 1999а: 22–25, 25–28) или наглашено субјективне („У вези са књигом ваљевског лекара г. др Миленковића. Са моје стране (подв. М. Б. Ћ)“, Драинац 1999а: 12–14), са циљем детронизације туђе („Детронизирање песника“, Драинац 1999а: 206–207) или одбране Драинчеве књижевне личности (в. Драинац 1999а: 97–100 и 243–251). Засебну групу Драинчевих полемичких текстова чине отворена писма и изјаве. Њих повезује Драинчево недвосмислено експлицитно одрицање неке идеје или личности, а разликује их интензитет Драинчевог „обећања“ које каткад прераста у отворено упозорење противнику/неистомишљенику (в. „Изјава Рада Драинца“, 1999а: 65 и 150). У „Изјави“ датираној на 24. август 1932. Драинац предузима радикалан потез и иступа из чланства ПЕН-клуба, не штедећи га вредносних и идеолошких одређења („једна организована књижевна масонерија“, Драинац 1999а: 150). У тексту „Мотивације г. Рада Драинца“ (1999а: 151–152) аутор ће експлицитно своје морално незадовољство поступањем и руковођењем идејама ПЕН-клуба, али и шире незадовољство југословенском књижевношћу свога времена. *Ниски* Драинчевих полемичких бисера треба додати и (атипичну) посланицу Тину Ујевићу са поднасловом „Свему је крив Марко Поло“ (Драинац 1999а: 147–149). Док у погледу расправе о синтакси и поетици Драинац остаје у оквирима традиционалног жанра посланице, од њега се удаљава градирањем ироније до памфлета, чинећи да се овај текст нађе на лиминалној позицији политичке пасквиле. Мимо жанровских оквира, ова посланица важна је са аспекта Драинчевог књижевноуметничког стила базираног на системском и доследном одступању од синтаксе, што у ширем контексту доприноси увек актуелној теми односа стандардног језика и народних говора.

Насловна синтагма петог тома *Дела Рада Драинца* приређивача Гојка Тешића, „Без маске“, метафора је Драинчевог полемичарског метода и односи се на „морално скидање маске“ (Драинац 1999а: 187) са личности и друштвених проблема његовог времена и на Драинчев експлицитан и оштар полемички став према предмету о којем пише, али и према себи као ствараоцу и друштвеном делатнику.

5 Реч је о Драгољубу Јовановићу, Николи Узуновићу, Бошку Јевтићу, Вељи Поповићу и Милутину Драговићу. Текстове о Узуновићу, Јевтовићу и Драговићу Драинац је објавио у засебној брошури под насловом *Узуриштори* (1935).

Поред тематско-мотивске равни, о којој ће бити речи у наставку рада, полемике са Драинчевим књижевноуметничким опусом повезује и исти (идеални) реципијент. У Драинчевим полемичким текстовима заступљен је апелатив „брате”, којим се и овде сублимира слушалац – саговорник који са аутором Драинцем дели иста идејна/идеолошка уверења.⁶

У ширем контексту, Драинчева полемика (у вредносном смислу) припада истакнутом типу који у основи има проблематски став, предочен у пародијско-памфлетској форми (Матвејевић 1977: 1).⁷ Есенција Драинчеве полемике најбоље се може изразити одређењем овог жанра из пера С. Шимића (нав. према: Бандић 1985: 575): његова полемика је „творбеност духа у његовој борбености”. По стилу, идеји и вишеаспектности⁸ у тематско-мотивском смислу, Драинчева полемика је и књижевна и друштвена критика; она је изданак и наставак традиционално схваћеног појма полемике као „контроверзног, оштрог спора и сукоба о неком питању, страствена књижевна” (Бандић 1985: 575). Пре свега, Драинчева склоност ка полемици (речнички) је израз његовог темперамента.

3. ИДЕОЛОШКИ ОКВИРИ КЊИЖЕВНЕ ПОЛЕМИКЕ МЕЋУРАТНОГ ПЕРИОДА

Драинац – полемичар се у својим есејима дотицао и теорије књижевне полемике, *a priori* је негативно одређујући као „књижевну свађу на некњижевни начин”. Појашњења ради, Драинац је имао (са)знања о жанровском потенцијалу полемике, а његово одређење овог жанра дато је са аспекта часописних полемика његовог времена (међуратног раздобља), у националним оквирима. Као синоними књижевној полемици у Драинчевим (1999а: 217) есејима фигурирају синтагме „незналачке критике”, „књижевни медиокритети” и „још гнуснији одговори 'уврежених' књижевних стваралаца”.⁹ Упркос усмеравању ка методолошкој ирелевантности и стилу датих књижевних полемика, Драинчева (1999а: 217) критика овог жанра највише се тиче њиховог идејног аспекта, односно „ширења мрачних и убилачких фашистичких идеја”, „плански”.

6 Уп. са синтагмама „Друже и брате, ма са које стране!” (*Могри смех*), „друже” („Кад песник без лажних стихова у срцу приспе у родни крај”, *Банкеи*) и сл.

7 Предраг Матвејевић (1977: 1) полемiku сматра књижевном врстом и ставом. Типолошки је разврстава на проблематску (ослоњену на вредности и ближу критици) и пародијско-памфлетску (без негативне и пејоративне конотације).

8 Драинчеви полемички текстови обухватају све кључне проблеме на релацији *књижевности – пољитике* у српској култури (Аврамовић 2017): однос књижевне уметности, књижевника и политике, проблеми односа према традицији, патриотизму, револуцији, питања слободе уметничког стваралаштва, отворености друштва, тржишта и др.

9 На Драинчевом списку таквих стваралаца, формираном на основу његових сабраних полемика, налазе се Душан Николајевић, Велмар-Јанковић, Штедимлија, Јејо.

„Допуњене су многе теорије. Упрошћени су многи проблеми.“, закључак је Рада Драинца (1999а: 208) о „књижевној кризи” иза којег се наслућују друштвени поводи и узроци. Иако и сам поједностављује виђење њему савремене књижевности свођењем на неколико њему својствених фраза као што су „књижевна стагнација”, „стерилност” и сл. (Драинац 1999а: 208–209), истичући борбеност (као још једну фразу своје полемичке реторике) Драинац упућује савременог читаоца у ширу културну и друштвено-политичку мисију чији је „мисионар” била управо књижевност, озлојеђена стварношћу, али блиска човеку. У широј слици текуће стварности, Драинац запажа да је књижевност положена на жртвеник идеологије, између осталог рефлектоване и кроз издавачку политику: „Бојкотовани од стране књижара, што не значи да немају читалачку публику, принуђени су [писци, прим. аут.], трбухом за крухом, да се баве споредним стварима. [...] Видећемо да су их ограничења приморала да раде са маказама у руци.” (Драинац 1999а: 208) Маказе у руци много су више од алузије на тешак материјални и социјални положај тадашњих писаца; оне су метафора (ауто)цензуре условљене идеологијом која је „узурпирала” књижевно стваралаштво, чинећи од њега водича за ескапизам у подједнако ескапистичке песничке слике – „маштарије грађанских писаца који намерно беже од стварног лица данашњице” (Драинац 1999а: 209). Текст „Наше књижевне прилике” Драинац (1999а: 158–160) упућује (што је истакнуто и поднасловом) „на адресу београдских издавача”. Предмет Драинчеве критике овде нису писци¹⁰ који услед „бедног социјалног стања” праве компромис са истином (стварношћу), већ бескомпромисност издавача који диктирају услове, чинећи од писаца своје шегрте. Драинац (1999а: 159) упоређује београдске издаваче са европским и као примарну разлику истиче њихово неулагање (и незалагање) капитала у афирмацији писца (уметнички вредних дела), већ диктира (не)укус публици: „Он [издавач, прим. аут.] једноставно дражи публику разнородним књижевним елементима, разнородним именима, често књижевним медиокритетима. [...] Његова мисија то је профит. И то баснословни профит.” Драинчева критика уређивачке политике у овом тексту градира до изједначавања са злочиначком мисијом према културном развоју у нашој земљи.

Уз константу у погледу Драинчевог полемичког „нишана”, коју налазимо у дефинисању уметности у спрези са животом, те обавезе уметника да не заборави на своју свакодневну социјалну дужност, у текстовима из овог дела Драинчевог опуса налазимо и критику мимезе туђег стваралаштва у светским и националним оквирима. Подражавалачки моменат у књижевности иницирао је Драинчеву (1999а: 143) оштру критику дела „њих тројице”, „књижевних Топаловића” Марка Ристића, Милана Дединца и Коче Поповића јер „лице један на друго-

10 Важно је додати да се у тексту могу наћи спорадичне карактеризације писаца који објављују у познатим београдским издавачким кућама: „Писац се не издаје по вредности свог дела, него по количини свог полтронства.” (Драинац 1999а: 158)

га, али никако на себе саме. Или лице на све друге само не на себе.” Удаљавање од савремене (социјалне) стварности, подражавање и афирмисање ларпурлартистичке поетике у историјски прекретничком (међуратном) раздобљу, по Драинцу (1999а: 143) равно је „уметничкој трагедији”. Дела Ристића, Дединца и Поповића на мети су Драинчеве критике због начина третирања радничке класе као друштвене маргине одељене зидом неразумевања уметника и друштва.¹¹

Морал је такође важна тема полемика Рада Драинца. На мети његове критике углавном је морална димензија уметника: „Знам једино да морал данашње југосл. уметности варира према личним интересним сферама и да она никада није могла да се уздигне изнад личних разлика. Њена социјалност је блеф, поза, маска.” (Драинац 1999а: 144) У текстовима овакве провенијенције (в. „Наши ’социјални лидери’”, Драинац 1999а: 144–146) Драинац не штеди личности које критикује ни у погледу експлицитног навођења њихових обележја (Ве Глигорић, Густав Крклец, Цесарец, Јован Поповић), нити у погледу вербалног опхођења (назива их малограђанима, мегаломанима, идиотима и сл.). Драинчеви етички погледи на књижевност условљени су његовим односом према социјалној литератури која је, захваљујући лошем поимању и интерпретирању кроз праксу писања Драинчевих појединих савременика злоупотребљена и без јасног детерминисања аутора према култури и социјалним потребама данашњег друштва. „Уметност је објективно социјално зависна”, полазиште је свеколике поетике Рада Драинца (1999а: 146), а хибрис (Драинцу) савремених писаца је у непознавању социјалних прилика: „Друштвене ране нису само боса градска деца, ни проститутке. Ране су системи, психологија гомила, која је важнија од ситних детаља, који су створени канда да их овакви духовни мољци експлоатишу у своје меркантилне сврхе.” (Драинац 1999а: 146)

Драинац ће нарочиту пажњу посветити изграђивању „нових путева” књижевности и друштва свог времена. У истоименом тексту Драинац (1999а: 197) полази од етичког изграђивања друштва и литературе, а стваралачки методи релевантни за ову мисију јесу јасноћа, објективност, јединство (стваралаца). Драинац (1999а: 198) се овим текстом (и укупним деловањем) залаже за „књижевност са социјалном и корисном тенденцијом”.

4. КЊИЖЕВНА КРИТИКА ИЗМЕЂУ ИДЕОЛОГИЈЕ И ИСТИНЕ

Један од најзначајнијих Драинчевих текстова о природи књижевне критике међуратног периода носи индикативан наслов, „У вртло-

11 Уп. „[...] они немају никакве сродности са овом средином и са уметношћу која јој је потребна и која би јој етички и морално одговарала. Јер ову средину они третирају као странце.” (Драинац 1999а: 143)

гу века". Поред синтетичности и вишеаспектног приступа мерилу књижевне критике свог времена, Раде Драица је овим текстом похранио ширу друштвено-историјску и политичко-културну слику свог времена.

У жанровском смислу, Драинчев текст „У вртлогу века” се већ инципитом приближава памфлету. Међутим, након неколико пасаж памфлета читалац ће се наћи „у вртлогу” једне озбиљне, опсежне и од памтивека актуелне расправе у вези са круцијалним мерилима књижевне критике уопште: објективношћу, етиком, *истином*, идеологијом и слободом. Појам (мерило, коцепт) *истиине* нимало случајно исписан је курзивом. Истина се, како сведочи полемичар Драица, међу свим књижевнокритичким мерилима највише нашла на удару (тадашње) идеологије. *Истина* је условљена губитком слободе мишљења и делања, подједнако (не)заступљеним у редовима књижевника и књижевних критичара: „Књижевна делатност треба да буде сасвим слободна. Критика такође. Обе активности су последице савести појединаца и њихових погледа на изграђивање културе.” (Драица 1999а: 228) Појам слободе (стварања и тумачења) Драица (1999а: 229) изједначава са прогресивношћу: „Прогресиван књижевник, то је *свеукупна тежња за превазилажењем свих нормативних мерила у културном и социјалном погледу.*” Управо овај појам (концепт, идеја) „контаминиран” је идеологијом „лажног (књижевног) препорода” (Драица 1999а: 230). Драица деконструираше литерарни квазипрепород на више равни: тематско-мотивској, где запажа „мутно бунило грађанских књижевника који се даде у личним и породичним јадима” (Драица 1999а: 231) чије стваралаштво нипошто не може бити „застава нашег времена” (Драица 1999а: 231)¹², утилитаристичкој (ангажованој) где се књижевности тадашњег, историјски турбулентног времена приписује (може се рећи и прописује) заступање истине.¹³ Истина је, по Драинцу (1999а: 229), „застава коју сви поштени ствараоци, са истом љубављу, треба да држе у рукама.” Напослетку, на мети Драинчеве критике је и дефетизам под маском песничких слика ушушканог детињства, какве Драица полемичар, а у овом контексту – књижевни критичар, налази у стваралаштву Јована Поповића, Александра Вуча, Радована Зоговића „и комп.”¹⁴ (Драица 1999а: 232).

Драица књижевност сагледава као „војника” из првих борбених редова пролетеријата и свеколике маргине на фронту социјалне легитимизације, али и примата у „крчењу” путева културе међуратног периода. На овај начин књижевност у поезици Рада Драица (1999а: 232) задобија свеколико антрополошко обележје: у њеном средишту (треба) бити човек „који воли, [...] који пати, [...] који покушава да се

12 У овом контексту Драица негативно оцењује поезију Оскара Давича.

13 Уп. „Иако култура није животно крвава стварност и потреба, не сме ником да постане разонода, а још мање преко ње да трују људе самољубиве, прљаве и злочиначке књижевне креатуре.”(Драица 1999а: 230)

14 Ова Драинчева синтагма значењски кореспондира са „салонском авангардом” (Драица 1999а: 233)

ослободи ланаца, [...] који греша"; овоме треба додати и тезу да је „дело у суштини израз целокупног једног живота, а никаквих безначајних детаља.” (Драинац 1999а: 234)

Питање истине (у) књижевности у Драинчевом поетичком систему има примат над артистичким аспектима уметности. Драинац (1999а: 231) истину сагледава преваходно у социјалном (социолошком) кључу, као стварност „босих и прозеблих ногу, глади и жеђи, [...] сиротиње.” Виђење стварности очима пролетеријата кореспондира са поетиком Драинчевог књижевноуметничког стваралаштва. Истина је, по Драинцу, неопходно својство књижевности, друштва, културе. Драинац (1999а: 236) ће и експлицитно изједначавати појмове истине и стварности: „Оно што нам је у књижевности потребно, – *то је дело!* Дело данашњице. Дело стварног живота у веку када барут на свим странама убилачки мирише!” Удаљавање од истине – стварности као суштинског тематско-мотивског и идејног обележја уметности, по Драинцу је равно злочину.

Идеологија је, по Драинцу (1999а: 236), и чинилац и интенција књижевног стварања: „Свака велика литература је тенденциозна”. Као аргумент за овакав закључак Драинац наводи књижевности инхерентну „тежњу ка бољем” (Драинац 1999а: 236). Оно ка чему је овај полемичар критички настројен није идеологија по себи, већ „патентирање извесних напредних идеологија” (Драинац 1999а: 229) књижевношћу. Подједнаку одговорност за имплементирање погрешне (може се рећи национално деструктивне) идеологије у књижевности имају књижевници и уредници књижевних часописа тога времена. На мети Драинчеве (1999а: 229) најоштрије критике је идеологија часописа *Наша стварност* због снажног утицаја на популаризацију стваралаштва које „са стварношћу широких маса нема апсолутно никакве везе.” Пажљиво читање (тумачење) Драинчевих полемичких списа показује да је овај аутор идеологију углавном тумачио у „неутралном значењу”, као систем идеја појединца или групе. С друге стране, политику је сагледавао искључиво у негативном значењу, кроз њену моћ у ојачавању и одржавању неисправних и назадних идеја у друштву. Међутим, Драинац (парадоксално или не?) легитимише политизацију уметности искључиво у погледу реакционализма, и искључиво на латентан начин: „Што мишљења (политичка) аутора остају скривенија, утолико то више вреди за једно уметничко дело.” (Драинац 1999а: 236)

Драинчево теоретисање о књижевној критици није заобишло ни дефинисање задатака књижевног критичара његовог (и сваког!) времена: „Обе активности [књижевна делатност и критика, прим. аут.] су последице савести појединаца и њихових погледа на изграђивање културе.” (Драинац 1999а: 228) У погледу делатности књижевног критичара Драинац, парадоксално, негативно вреднује методе које су у основи значајног дела његовог књижевно-научног опуса: субјективност у оцени вредности књижевног дела, слобода критике „до критичарског ма-

нијаштва” (Драинац 1999а: 234), те инструментализација књижевнокритичког списка у идеолошком (политичка пасквила) и памфлетском погледу. Иако је у овом тексту писао „против критике као акта неморалности и мржње”, Драинац (1999а: 234) је, како сведоче најмање два тома његових сабраних дела (*Без маске, Издајство интелектуалаца*), те антологија *Зли волшебници* (Тешић 1983), био склон таквој (зло)употреби књижевне критике. Самом одређењу књижевног критичара Драинац (1999а: 234–235) приступа кроз бинарне опозиције: критичар је реакционар или издајник, „таленат или кретен”, добар или злочинац; он или „пише или булазни”. У наведеним синтагмама повлашћен је први члан. Амбивалентан однос присутан је једино у погледу „улоге судије”, као једног од лица књижевног критичара: док критикује такву позицију Ђорђа (Ђоке) Јовановића у публикацији *Наша стварност*, у контексту целокупне поратне књижевности, Драинац (1999а: 224) и сам постаје „судија” тадашњим књижевним критичарима и „грађанским писцима који желе да се пребаце преко ноћи у табор напредности.”

Посебну пажњу Драинац посвећује мерилима антологичара свог времена. „Поводом једне антологије” (*Jugoslavische Dichter/Jyгословенски џесници*), Драинац (1999а: 168) у истоименом полемичком тексту („полемичкој трибини”) износи свој став у вези са предметом антологије националне књижевности репрезентативне за иностране читаоце: антологијом треба приказати развој наше поезије до савременог тренутка, без обзира на песничке форме и садржаје; „та је антологија”, рећи ће Драинац (1999а: 168), „морала кондензовано да садржи, синтетички приказано, целокупно наше песништво од својих првих почетака до својих последњих напора; од класика до сиреалиста.” Драинчева критика највише је усмерена ка мерилу, тачније изостанку плуралитета критеријума при избору писаца, али и песама које ће бити заступљене у антологији. Драинац антологичара Николу Мирковића назива необавештеним читаоцем и нескромним писцем јер је своје стихове унео у антологију (такође без теоријско-методолошке аргументације). Међутим, у тексту учавамо и Драинчеву (1999а: 169) нескромност јер се, као неко ко препознаје погрешке антологичара услед мањка савести и преваге личног „закржљалог” укуса, на имплицитан начин препоручује издавачу („Народној просвети”) за ревидирану верзију антологије југословенских песника која се, такође по Драинчевом мишљењу, а зарад „идеја ширих у свету од провинцијских шовинизама”, мора догодити.

Међу личностима које су на мети Драинчеве критике због методологије њиховог приступа књижевном тексту, аутору и књижевности уопште, најфреквентније је име Велибора Глигорића (тачније Веа Глигорића). Глигорић је Драинцу (1999а: 144) репрезентативан пример (издана) књижевног критичара потпомогнутог левичарском идеологијом, а његов књижевнокритички метод описан је као неплодоносан јер је и сам књижевни материјал који пружају његови „једномишљеници” (попут приповедача Јована Поповића) „одавно преживакан”. Оно што изла-

зи из оквира Драинчеве (1999а: 144) критике, а због мотивације таквог поступања не улази у домен похвале, јесу Глигорићева гласна одбрана, заступање, адвокатисање, „бусање” за „књижевну и социјалну левицу”.

Милан Богдановић је, такође, предмет Драинчеве полемике најпре због методе тумачења која занемарује, а може се рећи и ниподаштава културни контекст у којем дело настаје. И у тексту „Случај Милана Богдановића у критици социјалне књижевности” можемо уочити Драинчеве (1999а: 170) ставове о предности спољашњег приступа у тумачењу књижевности: „друштво [...] би требало да буде полазна тачка његове [Богдановићеве, прим. аут.] књижевне критике.” Са овог аспекта Драинац (1999а: 170) упућује највећу замерку овом књижевном критичару: „у критици [се] није развијао применом једне методе дијалектички схваћене, него најчешће применом еклектичних деривата идеалистичких концепција о свету уметности.”¹⁵ Драинац (1999а: 170) ће Богдановића окарактерисати као памфлетисту: „Он се задовољава нападима на извесне личности, духовно и морално неизграђене [...]. Он бљује ватру огорчења на поједине несрећнике, који су најтипичнија илустрација детерминанте једне учмале и закржљале средине, уместо духовно-социјалну структуру те средине да разголити до костију.” У укупном полемичком опусу Рада Драинца (у *Делима*) Богдановић, ипак, није доследно негативно карактерисан. У тексту „Нови путеви” Драинац (1999а: 196) издваја Богдановићеву смелост да међу реткима („дакле за сада он једини!”) „улази у горуће проблеме данашњице”.

Драинац ће ређе полемисати о методологији проучавања књижевности ван њене апликативности у опусу њему савремених књижевних критичара. И тада, Драинчев полемички текст биће реакција на неки од чланака у публикацијама са којима је овај аутор у перманентном диспуту на идејној и идеолошкој основи. Такав пример налазимо у тексту „Дијалектички материјализам и психоанализа (Поводом једног чланка о горњој теми у часопису *Данас*)” (Драинац 1999а: 172–173). Без улажења у расправу о Драинчевој меродавности у погледу методолошких тумачења, из наведеног текста можемо закључити да Драинац познаје психоаналитички (стваралачки и научни) метод, а настојање да се, позивајући се на Сапирове и Рајхове текстове, овај метод строго одвоји од социолошког, указује на Драинчеву методолошку ригидност у погледу плурализма метода у тумачењу једног уметничког дела.

5. О СОЦИЈАЛНОЈ КЊИЖЕВНОСТИ

Појам социјалног је у основи Драинчеве поетике и полемике. У тексту „Југословенски популисти (Иначе, један књижевни брлог)” Драинац (1999а: 161) деконструира метод стваралаштва водећих писаца

15 У методолошком погледу, Драинац (1999а: 170) као позитиван пример издваја текстове Марка Ристића.

социјалне књижевности свог времена. Указујући на различите конотације појма социјалног у радовима Смита и Бухарина, Драинац (1999а: 161) истиче његову есенцијалност: „Сваки конструктивни посао је социјалан.” Драинчева критика младих писаца социјалне књижевности је најмање двоструко мотивисана: неразумевањем појма социјалног и користи као примарног критеријума за афирмацију књижевног стваралаштва. Судајући по Драинчевом (1999а: 162) полемичком тексту, писци социјалне књижевности „прилепљују” социјалне теорије других народа на своју заједницу, што резултира несазнавањем појма интернационалног у правом значењу те речи, те „социјалном мисијом издавања књига о свим народима и расама, само не о народу у коме живе.” Драинчева критика неконструктивног деловања писаца о чијој поезици говори усмерена је и ка погрешном путу интернационализације југословенске књижевности – њеном затварању у локалне границе. Најоштрија критика ових писаца и њихове културне мисије садржана је у речи *йойу-лисџи*. „Својим импортима културних 'вредности' учинили су да се сасвим заборавимо. Узели су име 'социјално', да би заштитили своја трговачка предузећа, да би блефом продрли у масе и унели панику.”, записује Драинац (1999а: 163), огорчен због некритичког вредновања стране књижевности и ниподаштавања националне у очима издавача, књижевних критичара („Веа Глигорића”, „вођеног личном мржњом”, Драинац 1999а: 165) и самих писаца („неког Ј. П.-а”, Драинац 1999а: 165). „Ако се њихова социјалност налази изван граница – нека им је срећан пут!”, поручује Драинац (1999а: 163).

Драинчева деконструкција метода социјалних писаца садржана је у метафори вентилатора, којом је насловљена једна од Драинчевих полемика о социјалној књижевности. Својим текстовима Драинац (1999а: 176) настоји да „очисти” социјалну књижевност од антисоцијалних ставова, идеолога/„квасисоцијалних лидера” и гласила којим се наведено промовише (*Данас* и др.).

У погледу књижевних жанрова соцреалиста (односно сиреалиста, како их Драинац назива у појединим текстовима), Драинац је „најосетљивији” према поезији. Социјалну поезију Драинац (1999а: 206–207) дефинише кроз *дејронизирање ѿесника* којем не придаје негативну конотацију; напротив, песници су у Драинцу савременом времену, *будни* у стварности: речи поезије испуњене су „садржином гноја бедних, потлачених, и кужним задахом преситих и бесних. Оне су постале огледало и трагика стварности. Тако су најзад и једино пронашле свој циљ.” Драинац (1999а: 96) и своју поезију превасходно одређује као социјалну: „Ако жели [Ујевић, прим. аут.] да се научи социјалности нека прелиста *Воз оглази*, *Бандиша* или *ѿесника*, а нарочито *Банкеџи*, кад већ под носом не може да му експлодира *Бомба на скверу*.”

6. ЈЕЗИК И ИДЕОЛОГИЈА

Драинац је у више наврата полемисао о језику. Полазећи од националних оквира (хрватског и југословенског), полемике овог типа развијале су се по сензибилитету Драинца песника, задобијајући наднационална обележја. „У језичком хаосу” репрезентативан је текст ове врсте. Сиже овог текста је критика барбаризације језика књижевно-метничких текстова загребачких писаца, публикованих у *Књижевнику* и *Обзору*. Од писаца, на мети Драинчеве критике је „др Андраши” из загребачког круга, уједно секретар ПЕН-клуба. Андраши је, по Драинцу, репрезент „белих варвара” уједињених у мисији „барбаризације језика”, односно вулгаризације језика, која за једину интенцију има раскид са језичком традицијом (Матоша, Донадинија, Полића-Камова, Видрића, Врза). Између редова Драинчевих саркастичних карактеризација „објеката” своје полемике („књигописатељи, чланкописци, пестоваратеља ушију клемпавих као у слона”, „напредне генерације”, Драинац 1999а: 155–156) ишчитавамо његове ставове према књижевном језику: најпре, књижевни језик треба бити музикалан, а у погледу лексике и граматике треба се наћи на граници регионалистике и „ући у широки и општи ток народног језика” (Драинац 1999а: 156). Проблеми у језику које Драинац (1999а: 156–157) региструје овим полемичким текстом, чији су неки од примера именице и синтагме „шњур”, „обих земаља”, „имаде се дојам”, „обих странака”, „читатељ”, „погубно коли за сам коридор”, „интересирана странка” и сл. „старудије, анахронизми и окамењена терминологија”, по његовом мишљењу тичу се шире југословенске заједнице јер док, с једне стране, просечан читалац може одбацити књижевност која није по његовом (језичком) укусу, читалац из редова стручњака/истраживача сусреће се са лошим преводима (у погледу језичких конструкција) који долазе из редова млађих загребачких писаца. Несумњиво, Драинчев (1999а: 157) поглед на језик књижевног дела обојен је његовом поетиком бунта: „И језик треба револуционисати. И у њега треба унети топлине и превратничкога...”

У тексту „Дух г. Милана Ђурчина: сумрак Европе и освит Балкана. Сведочанства времена” Драинац (1999а: 181–183) полемисао са идеолошким ставовима часописа *Нова Европа* методом *ab ovo*, полазећи од критике „мумифициране демократске идеологије у личности г. Милана Ђурчина”, оснивача часописа. Уз неизбежне памфлетске елементе („овај интелектуалац, али никако и мислилац”, „књижевно-политичко недоношче, онај дрекавац и подрепак”, Драинац (1999а: 181; 184) саркастично коментарише Ђурчинов („нов”) однос према ћирилици: „тешко пише ћирилицом, али [...] се у њој конзеквентно сналази до краја. Свако употребљено а добија аксан сирконфлекс. Свака реченица писана ћирилицом је један галиматијас од наречја.” Тежиште ове полемике је на критици идеолошког аспекта („маска демократске ’напредности’”) са ког се Ђурчин усмерио ка свим важним светским

и домаћим проблемима; с друге стране, *Нова Европа* је редак пример публикације која опсежно тематизује горуће проблеме Драинчевог времена, светских размера. У овом контексту Драинац похвално говори о чланку Богдана Радице о „сумраку Европе и балканском освиту”, не кријући радост због релације самог чланка са Драинчевом тезом о балканској литерарној независности.

У појединим текстовима Драинац иде корак даље, декларативно иступајући против расног шовинизма („Спроводници 'културе'”, 1935). Међутим, Драинац се практично неће удаљити од онога што је мета његове критике: пишући о Јеврејима, Драинац (1999а: 199) наводи одређене стереотипе (нпр. банкократију и зеленаштво) о њима као релевантне колико и „германска надувеност, француска фриволност или словенска егзалтираност”, а који су „одавно постали предметом озбиљних студија”. Предмет Драинчеве критике у овом тексту је књижевна (издавачка) политика Геце Кона¹⁶ и Анатолија Ивановића (пољско-руског Јеврејина), иронично названих „културним витезовима” који, по Драинчевом мишљењу, зарад профита праве недопустиве компромисе са избором литературе и писаца чија ће дела публиковати; тачније, не руководе се друштвеним тежњама свог времена. Ову тему Драинац закључује у потоњем тексту, „Наличје данашњице” (1999а: 203): „Али, тим фактом ништа у ствари неће изгубити књижевност, јер се она развија без обзира на трговину и подвале.”

7. ИНСТИТУЦИЈЕ И (КЊИЖЕВНА) ИДЕОЛОГИЈА

Међу Драинчевим полемичким текстовима посебно место припада критици најзначајније културне и научне институције његовог (и нашег) времена, Академије наука. Након сликовитог описа саме зграде (у пејоративу), Драинац (1999а: 137) се усмерава ка „анахроничној идеологији куће” којој, с једне стране признаје превасходан утицај на креирање укуса и јавног мњења, али одриче релевантност њеним вредностима заснованим на погледу у прошлост уз „извртање историјских чињеница”, „извртање сваког смисла и прогреса” и „конзервирање старина” (Драинац 1999а: 137). Разлог оваквој идеологији Академије наука Драинац (1999а: 137) налази у „духовном сумраку” њених чланова, чиме расправу пребацује на поље књижевности и њено (ре)дефинисање очима песника пролетеријата, међу које сврстава и себе. Против идеологије Академије Драинац иступа својом песничком идеологијом, залажући се за слободу стварања према којем институција наступа инквизиторски. Драинац критикује и начин легитимисања такве идеологије књижевним наградама додељеним искључиво ауторима најближим

16 Уп. и: „Допустићемо тим трговцима духовним ситнаријама да заводе публику мршавом, туберкулозном и плитком литературом под етикетом 'шумадијске мудрости'; допустићемо Геци Кону да се улагује писцима неким наградама...” (Драинац 1999а: 205)

идејној линији Академијиних чланова.¹⁷ Анализирајући рецепцију савремене књижевности очима Академије, Драинац уочава следећу константу: Академија прећуткује књижевну продукцију која пропагира прогрес и бољу будућност; тачније, она се дистанцира од „борбе, која је израз друштвене виталности, те вечите снаге и мотора сваког напретка” (Драинац 1999а: 139). Приступајући вредновању рада Академије са аспекта идеологије витализма, Драинац (1999а: 139) констатује да тадашњи чланови Академије „не могу никаква добра учинити за социјални и културни напредак ове земље”. Драинац ће Академију чак упоредити са балваном, баријером и препреком друштвеном и културном развоју. Кроз поједине редове чланка „Академија Наука: Copyright by Drainatz 1932” проговара Драинац (1999а: 141) памфлетиста: „Потпуно слепи и глуви пред данашњицом у свом позиву културних кустоса, поред њих време пролази непримећено. [...] Пасивност многих академика у јавном животу, њихово држање по страни, све је то у ствари једна врста бескрајне импотенције, коју не треба друкчије ни гледати.”

Академија наука је, по Драинцу, *mise-en-abyme* тадашњег друштва, културе и уметности. Изучавајући њену „анатомију”, Драинац даје анамнезу друштвеном слоју сачињеном од књижевника његовог времена. „Болест” коју Драинац (1999а: 141) констатује манифестује се и „варварском терминологијом неодговорних елемената”, која ојачава нездраву мисао (заблуде) и реторику као њен рефлекс (мада ни реч рефлукс не би била погрешна). У „демаскирању” Академије Драинац јој придаје и одређење једне од најбироократских кућа у земљи.

*

Резимирајући Драинчеву критику опште идеологије Академије наука и пасивност њених чланова у погледу друштвеног активизма, закључујемо да је Драинчев програм песничког бунта доследно и дубоко укореван у призму његовог сагледавања стварности – друштва и културе свог времена. Често је *шакав* бунт Драинчева примарна мотивација, што нас наводи на закључак да Драинац, заправо, пише у основи исти текст, текст побуне, демаркације и демистификације, а различите форме (књижевноуметничке, књижевно-научне, публицистичке).

Литература

Аврамовић 2017: 3. Аврамовић, *Књижевници и њолишिका у српској култури 1804–2014. Леја гуша и Јанусово лице њолишике*, Нови Сад: Православна реч.

Бандић 1985: М. И. Бандић, „Полемика”, у: *Речник књижевних штермина*, група аутора, Београд: Нолит, 575.

17 У овом контексту Драинац критикује (на самој ивици памфлета) Недељка Гиздавића и Слободана Видаковића, не штедећи ни издавача Гецу Кона.

Деретић 1987: Ј. Деретић, *Крајња историја српске књижевности*, Београд: БИГЗ, 1987.

Dragin 1930: V. Dragin, „Beleške o omladini”, *Nova literatura*, god. II, br. 1, siječanj 1930, 15–16.

Драинац 1999а: Р. Драинац, Без маске: полемике и памфлети. *Дела, њећи шом*, прир. Г. Тешић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Драинац 1999б: Р. Драинац. Издајство интелектуалаца: политичка публицистика и друго. *Дела, осми шом*, прир. Г. Тешић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Lasić 1970: S. Lasić, *Sukob na književnoj ljevici 1928–1952*, Zagreb: Liber.

Matvejević 1977: P. Matvejević, „Polemika i kritika”, *Polja: časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja*, godina XXII, br. 216 (februar 1977), 1–2.

Tešić 1983: G. Tešić, *Zli volšebnici: polemike i pamfleti u srpskoj književnosti: 1917–1943*. knj. 2, 1930–1933. Београд: Slovo ljubve: Београдска књига – Нови Сад: Matica srpska.

Тешић 1999а: Г. Тешић, „Завршна напомена”, у: Драинац, Раде. Без маске: полемике и памфлети. *Дела, њећи шом*, прир. Г. Тешић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 363–364.

Тешић 1999б: Г. Тешић, „Завршна напомена”, у: Драинац, Раде. Издајство интелектуалаца: политичка публицистика и друго. *Дела, осми шом*, прир. Г. Тешић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 374–376.

Mirjana D. Bojanić Ćirković / ON LITERATURE AND IDEOLOGY NO MASK: POLEMICS OF RADE DRAINAC

Summary / The subject of the paper is the relationship between literature and ideology in the turbulent social and literary-historical period of the 20s and 30s of the 20th century from the aspect of literary polemics as one of the most frequent genres of contemporary journalism and through the texts of one of the most active polemicists, Rade Drainac. We approach this topic through the broader socio-political, literary and cultural context of the period, focusing on several of the most important relations of the mentioned relationship against the background of Drainac's literary polemics: ideological frameworks of this genre in interwar literature, literary criticism between ideology and truth, social literature, language and ideology, institutions and ideology, without neglecting the interpretation of the genre of literary polemics in Drainac's opus and pointing out his contribution to this genre. In addition to testifying to the necessity, courage and vitality of polemics in the process of deconstructing and redefining literary critical, literary historical and poetic attitudes of important authors of one period, the paper confirms that Drainac's program of poetic rebellion is consistently and deeply rooted in the prism of his perception of society.

Keywords: literary polemics, ideology, literary criticism, social literature, language

Примљен: 7. јануара 2022.

Прихваћен за штампу јануара 2022.